

Пламен Калчев
СКАЛА ЗА АГРЕСИЯ И ВИКТИМИЗАЦИЯ ОТ
ВРЪСТНИЦИТЕ

Пламен Калчев

**СКАЛА ЗА АГРЕСИЯ И
ВИКТИМИЗАЦИЯ ОТ ВРЪСТНИЦИТЕ
Ръководство за потребителя**

**София
2012**

Пламен Калчев, Скала за агресия и виктимизация от връстниците.
Ръководство за потребителя
Copyright © Пламен Калчев, 2012
Издателство „Изток–Запад“, 2012

ISBN

Съдържание

УВОД	13
1. ОЦЕНЯВАНИ КОНСТРУКТИ. КРАТКО ОПИСАНИЕ НА СКАЛАТА ЗА АГРЕСИЯ И ВИКТИМИЗАЦИЯ. ПРОВЕЖДАНЕ НА ИЗСЛЕДВАНЕТО	17
1.1. ОЦЕНЯВАНИ КОНСТРУКТИ.....	17
1.2. КРАТКО ОПИСАНИЕ НА СКАЛАТА.....	26
1.3. ПРОВЕЖДАНЕ НА ИЗСЛЕДВАНЕТО И ИЗЧИСЛЯВАНЕ НА ИНДИВИДУАЛНИЯ БАЛ.....	29
2. НАСОКИ ЗА ИНТЕРПРЕТАЦИЯ НА РЕЗУЛТАТИТЕ ...	36
2.1. ДИМЕНСИОНАЛНА И КАТЕГОРИАЛНА ОЦЕНКА НА ПЪРВИЧНИТЕ ПОКАЗАТЕЛИ	36
2.2. ДИМЕНСИОНАЛНА И КАТЕГОРИАЛНА ОЦЕНКА НА ОБЩИТЕ ПОКАЗАТЕЛИ	43
3. КОНСТРУИРАНЕ НА СКАЛАТА.....	57
3.1. ИЗХОДЕН НАБОР ОТ АЙТЕМИ. ИЗСЛЕДВАНИ ЛИЦА	57
3.2. СТРУКТУРА НА СКАЛАТА: ФАКТОРЕН АНАЛИЗ.....	60
3.3. СТРУКТУРА НА АЙТЕМИТЕ ЗА КИБЕРВИКТИМИЗАЦИЯ И АГРЕСИЯ	68
4. НАДЕЖДНОСТ И СТАНДАРТНА ГРЕШКА НА ИЗМЕРВАНЕ	74
5. ВАЛИДНОСТ.....	82
5.1. ТОРМОЗ И ВИКТИМИЗАЦИЯ ОТ ВРЪСТНИЦИТЕ.....	82
5.2. ВРЪЗКИ СЪС СКАЛИ ЗА АГРЕСИЯ, ГНЯВ, ВРАЖДЕБНОСТ И „ПРЕДЪВКВАНЕ“ НА НЕГАТИВНИЯ ОПИТ	85
5.3. ВРЪЗКИ СЪС СУБЕКТИВНО БЛАГОПОЛУЧИЕ И ВЗАИМООТНОШЕНИЯ С РОДИТЕЛИТЕ И ВРЪСТНИЦИТЕ	97
5.4. ВРЪЗКИ СЪС СКАЛИ ЗА ТРЕВОЖНОСТ	101
5.5. ВРЪЗКИ С ЕМПАТИЯ И МОРАЛНА НЕАНГАЖИРАНОСТ	105

5.6. ВРЪЗКИ С НАГЛАСИ КЪМ ТОРМОЗА ОТ ВРЪСТНИЦИТЕ И ЖЕРТВАТА НА ТОРМОЗ.....	110
5.7. ВРЪЗКИ СЪС СОЦИАЛНА ПОДКРЕПА.....	113
5.8. ВРЪЗКИ С ЛИЧНОСТНИ РАЗСТРОЙСТВА/СТИЛОВЕ.....	116
6. РАЗЛИЧИЯ ПО ПОЛ И ВЪЗРАСТ. НОРМИ.....	121
6.1. Полови различия.....	121
6.2. Възрастови различия	128
6.3. Норми.....	138
ЛИТЕРАТУРА	147
ПРИЛОЖЕНИЕ А. СПИСЪК НА СПЕЦИАЛИСТИТЕ, УЧАСТВАЛИ В СЪБИРАНЕТО НА ЕМПИРИЧНИЯ МАТЕРИАЛ	156
ПРИЛОЖЕНИЕ Б. ПРОФИЛНА БЛАНКА.....	157
ПРИЛОЖЕНИЕ В. ДЕСКРИПТИВНИ ХАРАКТЕРИСТИКИ ПО КЛАСОВЕ	158
ПРИЛОЖЕНИЕ Г. НОРМАТИВНИ ТАБЛИЦИ ПРЕОБРАЗУВАНЕ НА СУРОВИЯ БАЛ В СТАНДАРТНИ ОЦЕНКИ И В КУМУЛАТИВНИ ЧЕСТОТИ	160

Таблицы

ТАБЛИЦА 1.1. СРАВНИТЕЛЕН АНАЛИЗ НА ХАРАКТЕРИСТИКИТЕ НА ТОРМОЗА И ВИКТИМИЗАЦИЯТА ОТ ВРЪСТНИЦИТЕ	25
ТАБЛИЦА 1.2. ПРИМЕРНИ АЙТЕМИ ОТ КОМПОНЕНТИТЕ НА СКАЛАТА ЗА АГРЕСИЯ И ВИКТИМИЗАЦИЯ ОТ ВРЪСТНИЦИТЕ (САВВ).....	28
ТАБЛИЦА 2.1. ИНТЕРВАЛИ НА ДЕФИНИРАНЕ НА РЕЗУЛТАТИТЕ ПО ПЪРВИЧНИТЕ ПОКАЗАТЕЛИ ЗА ВИКТИМИЗАЦИЯ И ПРОЦЕНТ НА ЛИЦАТА В СЪОТВЕТНАТА ГРУПА	38
ТАБЛИЦА 2.2. ИНТЕРВАЛИ НА ДЕФИНИРАНЕ НА РЕЗУЛТАТИТЕ ПО ПЪРВИЧНИТЕ ПОКАЗАТЕЛИ ЗА АГРЕСИЯ И ПРОЦЕНТ НА ЛИЦАТА В СЪОТВЕТНАТА ГРУПА	39
ТАБЛИЦА 2.3. ОТНОСИТЕЛНИ ДЯЛОВЕ (В %) НА ЛИЦАТА СЪС СТАТУС НА „ЖЕРТВА“ И „АГРЕСОР“ СПОРЕД ИЗПОЛЗВАНИЯ СЪДЪРЖАТЕЛЕН КРИТЕРИЙ – НАЛИЧИЕ НА ПОНЕ ДВА ОТГОВОРА С ВИСОКА ЧЕСТОТА ..	40
ТАБЛИЦА 2.4. ИНТЕРВАЛИ НА ДЕФИНИРАНЕ НА РЕЗУЛТАТИТЕ ПО ОБЩИТЕ ПОКАЗАТЕЛИ ЗА ВИКТИМИЗАЦИЯ, АГРЕСИЯ И СОЦИАЛНА ПОДКРЕПА И ПРОЦЕНТ НА ЛИЦАТА В СЪОТВЕТНАТА ГРУПА	43
ТАБЛИЦА 2.5. ОТНОСИТЕЛНИ ДЯЛОВЕ (В %) НА ЛИЦАТА СЪС СТАТУС НА „ЖЕРТВА“ И „АГРЕСОР“, СПОРЕД ТРИ ВАРИАНТА НА СЪДЪРЖАТЕЛНИЯ ПОДХОД.....	45
ТАБЛИЦА 2.6. ОТНОСИТЕЛЕН ДЯЛ НА ЛИЦАТА СЪС СТАТУС НА ЖЕРТВА, АГРЕСОР И АГРЕСОР–ЖЕРТВИ (В %)	51
ТАБЛИЦА 3.1. РАЗПРЕДЕЛЕНИЕ ПО ПОЛ И ВЪЗРАСТ НА ИЗСЛЕДВАНИТЕ ЛИЦА – ПЪЛНИ ПРОТОКОЛИ.....	61
ТАБЛИЦА 3.2. РАЗПРЕДЕЛЕНИЕ ПО ПОЛ И ВЪЗРАСТ НА ИЗСЛЕДВАНИТЕ ЛИЦА С ДОПЪЛНИТЕЛНИТЕ ПРОТОКОЛИ ЗА АГРЕСИЯ, ВИКТИМИЗАЦИЯ И СОЦИАЛНА ПОДКРЕПА – ПЪЛНИ ДАННИ, ВКЛЮЧВАЩИ И СКАЛИТЕ ЗА КИБЕРАГРЕСИЯ И ВИКТИМИЗАЦИЯ	61
ТАБЛИЦА 3.3. КОНФИРМАТОРЕН ФАКТОРЕН АНАЛИЗ НА АЙТЕМИТЕ ЗА ВИКТИМИЗАЦИЯ.	64
ТАБЛИЦА 3.4. КОРЕЛАЦИИ МЕЖДУ КОМПОНЕНТИТЕ НА СКАЛАТА ЗА ВИКТИМИЗАЦИЯ	65
ТАБЛИЦА 3.5. КОНФИРМАТОРЕН ФАКТОРЕН АНАЛИЗ НА АЙТЕМИТЕ ЗА АГРЕСИЯ.	66
ТАБЛИЦА 3.6. КОРЕЛАЦИИ МЕЖДУ КОМПОНЕНТИТЕ НА СКАЛАТА ЗА АГРЕСИЯ	66

ТАБЛИЦА 3.7. КОНФИРМАТОРЕН ФАКТОРЕН АНАЛИЗ НА АЙТЕМИТЕ ЗА ВИКТИМИЗАЦИЯ, ВКЛЮЧВАЩИ И ПРИЗНАЦИТЕ ЗА КИБЕРВИКТИМИЗАЦИЯ	69
ТАБЛИЦА 3.8. КОНФИРМАТОРЕН ФАКТОРЕН АНАЛИЗ НА АЙТЕМИТЕ ЗА АГРЕСИЯ, ВКЛЮЧВАЩИ И ПРИЗНАЦИТЕ ЗА КИБЕРАГРЕСИЯ (N=533)...	70
ТАБЛИЦА 3.9. ЕКСПЛОРАТОРЕН ФАКТОРЕН АНАЛИЗ НА АЙТЕМИТЕ ЗА АГРЕСИЯ, 3-ФАКТОРНО РЕШЕНИЕ.....	72
ТАБЛИЦА 4.1. ВЪТРЕШНА СЪГЛАСУВАНОСТ НА КОМПОНЕНТИТЕ И ОБЩИТЕ ПОКАЗАТЕЛИ ОТ СКАЛАТА ЗА АГРЕСИЯ И ВИКТИМИЗАЦИЯ (САВВ)	74
ТАБЛИЦА 4.2. ТЕСТ-РЕТЕСТ НАДЕЖНОСТ НА КОМПОНЕНТИТЕ И ОБЩИТЕ ПОКАЗАТЕЛИ ОТ СКАЛАТА ЗА АГРЕСИЯ И ВИКТИМИЗАЦИЯ:.....	76
ТАБЛИЦА 4.3. СТАНДАРТНА ГРЕШКА НА ИЗМЕРВАНЕ (SEM) И КОНСТАНТА ЗА ФОРМИРАНЕ НА ДОВЕРИТЕЛНИЯ ИНТЕРВАЛ	81
ТАБЛИЦА 5.1. КОРЕЛАЦИИ МЕЖДУ ОБЩИТЕ ПОКАЗАТЕЛИ ЗА ВИКТИМИЗАЦИЯ И АГРЕСИЯ ОТ САВВ И КОМПОНЕНТИТЕ НА ВЪПРОСНИКА НА БЪС И ПЕРИ ЗА АГРЕСИЯТА И НА КАПРАРА ЗА ПРЕДЪВКВАНЕ НА НЕГАТИВНИЯ ОПИТ	86
ТАБЛИЦА 5.2. КОРЕЛАЦИИ НА ОБЩИТЕ ПОКАЗАТЕЛИ ЗА ВИКТИМИЗАЦИЯ И АГРЕСИЯ ОТ САВВ С ВЪПРОСНИКА НА БЪС И ПЕРИ ЗА АГРЕСИЯТА И ЗА СОЦИАЛНА ТРЕВОЖНОСТ НА ЛАГРЕКА....	89
ТАБЛИЦА 5.3. КОРЕЛАЦИИ (r НА ПИРСЪН) МЕЖДУ СКАЛАТА ЗА АГРЕСИЯ ОТ САВВ И КОМПОНЕНТИТЕ НА ВЪПРОСНИКА ЗА ПОВЕДЕНИЕ В ПРОБЛЕМНИ СОЦИАЛНИ СИТУАЦИИ.....	92
ТАБЛИЦА 5.4. КОРЕЛАЦИИ МЕЖДУ МНОГОМЕРНАТА СКАЛА ЗА АГРЕСИВНОСТ И СКАЛАТА ЗА АГРЕСИЯ (ОТ САВВ)	93
ТАБЛИЦА 5.5. КОРЕЛАЦИИ НА КОМПОНЕНТИТЕ НА СКАЛАТА ЗА СУБЕКТИВНО БЛАГОПОЛУЧИЕ И ВЗАИМООТНОШЕНИЯТА С РОДИТЕЛИТЕ И ВРЪСТНИЦИТЕ С ВИКТИМИЗАЦИЯ ОТ ВРЪСТНИЦИТЕ, СОЦИАЛНА ПОДКРЕПА И АГРЕСИЯ	98
ТАБЛИЦА 5.6. КОРЕЛАЦИИ НА ОБЩИТЕ ПОКАЗАТЕЛИ ЗА ВИКТИМИЗАЦИЯ И АГРЕСИЯ ОТ САВВ СЪС СКАЛИ ОТ МНОГОМЕРНАТА СКАЛА ЗА ТРЕВОЖНОСТ В ЮНОШЕСКА ВЪЗРАСТ (МСОТ) (N=388).....	102
ТАБЛИЦА 5.7. КОРЕЛАЦИИ НА ОБЩИТЕ ПОКАЗАТЕЛИ ЗА ВИКТИМИЗАЦИЯ И АГРЕСИЯ ОТ САВВ С КОМПОНЕНТИТЕ И ОБЩИЯ ПОКАЗАТЕЛ ОТ РЕВИЗИРАНАТА СКАЛА ЗА ДЕТСКА ПРОЯВЕНА ТРЕВОЖНОСТ.....	104
ТАБЛИЦА 5.8. ЕДИНИЧНИ КОРЕЛАЦИИ НА КОМПОНЕНТИТЕ НА ЕМПАТИЯТА С АГРЕСИЯ И ВИКТИМИЗАЦИЯ В ДВЕ НЕЗАВИСИМИ ИЗСЛЕДВАНИЯ	106
ТАБЛ. 5.9. ЕДИНИЧНИ КОРЕЛАЦИИ МЕЖДУ КОМПОНЕНТИТЕ И ОБЩИЯ ПОКАЗАТЕЛ ЗА АГРЕСИЯ ОТ САВВ С ОБЩИЯ ПОКАЗАТЕЛ ЗА МОРАЛНА НЕАНГАЖИРАНОСТ	108

ТАБЛИЦА 5.10. Единични корелации между честота на социалната подкрепа (от CASSS) и общите показатели за социална подкрепа, Виктимизация и Агресия (от САВВ)	115
ТАБЛИЦА 5.11. Единични корелации на личностните стилове С виктимизация и Агресия	117
ТАБЛИЦА 5.12. Множествен регресионен анализ на личностните стилове със зависима променлива Виктимизация и Агресия	119
ТАБЛИЦА 6.1. Дескриптивни характеристики на компонентите и общите показатели за Виктимизация, Агресия и социална подкрепа.....	141
ТАБЛИЦА 6.2. Дескриптивни характеристики на Индиректна Агресия по класове, в балансираната по пол извадка в стандартни оценки с $X=10$ и $SD=3$	142
ТАБЛИЦА В.1. Дескриптивни характеристики на компонентите и общите показатели за Виктимизация и социална подкрепа по класове в балансираната по пол извадка	158
ТАБЛИЦА В.2. Дескриптивни характеристики на компонентите и общия показател за Агресия по класове в балансираната по пол извадка	159
ТАБЛИЦА Г.1. Физическа Виктимизация: трансформация на суровия бал в стандартни оценки (СО), с $X=10$, $SD=3$ и в кумулативни проценти	160
ТАБЛИЦА Г.2. Вербална Виктимизация и детето като обект на власт/принуда: трансформация на суровия бал в стандартни оценки (СО), с $X=10$, $SD=3$ и в кумулативни проценти.....	161
ТАБЛИЦА Г.3. Индиректна Виктимизация: трансформация на суровия бал в стандартни оценки (СО), с $X=10$, $SD=3$ и в кумулативни проценти	162
ТАБЛИЦА Г.4. Общ показател за Виктимизация: трансформация на суровия бал в стандартни Т-оценки и в кумулативни проценти.....	163
ТАБЛИЦА Г.5. Физическа и индиректна Агресия: трансформация на суровия бал в стандартни оценки (СО), с $X=10$, $SD=3$ и в кумулативни проценти	164
ТАБЛИЦА Г.6. Вербална Агресия: трансформация на суровия бал в стандартни оценки (СО), с $X=10$, $SD=3$ и в кумулативни проценти	165
ТАБЛИЦА Г.7. Общ показател за Агресия: трансформация на суровия бал в стандартни Т-оценки и кумулативни проценти.....	166

ТАБЛИЦА Г.8. СОЦИАЛНА ПОДКРЕПА: ТРАНСФОРМАЦИЯ НА СУРОВИЯ БАЛ В СТАНДАРТНИ Т-ОЦЕНКИ И В КУМУЛАТИВНИ ПРОЦЕНТИ	167
ТАБЛИЦА Г.9. КИБЕРВИКТИМИЗАЦИЯ И АГРЕСИЯ: ТРАНСФОРМАЦИЯ НА СУРОВИЯ БАЛ В СТАНДАРТНИ ОЦЕНКИ (СО), С $X=10$, $SD=3$ И В КУМУЛАТИВНИ ПРОЦЕНТИ	168

Фигури

ФИГУРА 1.1. СТРУКТУРА НА СКАЛАТА ЗА АГРЕСИЯ И ВИКТИМИЗАЦИЯ ОТ ВРЪСТНИЦИТЕ (САВВ)	27
ФИГУРА 3.1. СТРУКТУРА НА СКАЛАТА ЗА АГРЕСИЯ И ВИКТИМИЗАЦИЯ ОТ ВРЪСТНИЦИТЕ С ФОРМИТЕ НА ВИКТИМИЗАЦИЯ, АГРЕСИЯ И СОЦИАЛНА ПОДКРЕПА КАТО НАБЛЮДАВАНИ ПРОМЕНЛИВИ	67
ФИГУРА 3.2. СТРУКТУРА НА АЙТЕМИТЕ ЗА ВИКТИМИЗАЦИЯ – ЙЕРАРХИЧЕН МОДЕЛ С ПЕТ ПЪРВИЧНИ ЛАТЕНТНИ ФАКТОРИ (ФОРМИ НА ВИКТИМИЗАЦИЯ) И ФАКТОР ОТ ВТОРИ РЕД.....	69
ФИГУРА 3.3. СТРУКТУРА НА АЙТЕМИТЕ ЗА АГРЕСИЯ – ЙЕРАРХИЧЕН МОДЕЛ С ЧЕТИРИ ПЪРВИЧНИ ЛАТЕНТНИ ФАКТОРИ ФАКТОР ОТ ВТОРИ РЕД.....	73
ФИГУРА 5.1. РАВНИЩА НА ФОРМИТЕ НА ВИКТИМИЗАЦИЯ ПРИ РАЗЛИЧНА ЧЕСТОТА НА ТОРМОЗ.....	83
ФИГУРА 5.2. РАВНИЩЕ НА ГНЯВ, ВРАЖДЕБНОСТ, ОБИДЧИВОСТ, ЗЛОПАМЕТНОСТ И ОТМЪСТИТЕЛНОСТ ПРИ ЧЕТИРИТЕ СТАТУСА НА АГРЕСИЯ-ВИКТИМИЗАЦИЯ.....	88
ФИГУРА 5.3. РАВНИЩА НА ГНЯВ, ВРАЖДЕБНОСТ И СОЦИАЛНА ТРЕВОЖНОСТ ПРИ ЛИЦАТА С РАЗЛИЧЕН СТАТУС НА АГРЕСИЯ И ВИКТИМИЗАЦИЯ ОТ ВРЪСТНИЦИТЕ	90
ФИГУРА 5.4. ЕФЕКТИ НА ВРАЖДЕБНОСТ И НЕДОВЕРИЕ С МЕДИАТОРНА РОЛЯ НА ГНЯВ (ОТ МСА) ВЪРХУ ВИДОВЕТЕ АГРЕСИЯ (ОТ САВВ)	96
ФИГУРА 5.5. РАВНИЩЕ НА КОМПОНЕНТИТЕ НА ССБВО ПРИ ЧЕТИРИТЕ СТАТУСА НА АГРЕСИЯ-ВИКТИМИЗАЦИЯ.....	101
ФИГУРА 5.6. РАВНИЩА НА ГНЯВ, ВРАЖДЕБНОСТ И СОЦИАЛНА ТРЕВОЖНОСТ ПРИ ЛИЦАТА С РАЗЛИЧЕН СТАТУС НА АГРЕСИЯ И ВИКТИМИЗАЦИЯ ОТ ВРЪСТНИЦИТЕ	103
ФИГУРА 5.7. РАВНИЩА НА КОМПОНЕНТИТЕ НА ЕМПАТИЯТА ПРИ ЛИЦАТА С РАЗЛИЧЕН СТАТУС НА АГРЕСИЯ И ВИКТИМИЗАЦИЯ ОТ ВРЪСТНИЦИТЕ	106
ФИГУРА 5.8. ЕФЕКТИ НА ЕМПАТИЯ И МОРАЛНА НЕАНГАЖИРАННОСТ ВЪРХУ АГРЕСИЯ	109
ФИГУРА 5.9. НАГЛАСИ КЪМ ТОРМОЗА И ЖЕРТВАТА НА ТОРМОЗ ПРИ МОМЧЕТАТА И МОМИЧЕТАТА С РАЗЛИЧЕН СТАТУС НА АГРЕСИЯ И ВИКТИМИЗАЦИЯ ОТ ВРЪСТНИЦИТЕ	112
ФИГУРА 6.1. ЧЕСТОТНО РАЗПРЕДЕЛЕНИЕ НА ВИКТИМИЗАЦИЯ, СОЦИАЛНА ПОДКРЕПА И АГРЕСИЯ	122
ФИГУРА 6.2. РАВНИЩА НА ФОРМИТЕ НА ВИКТИМИЗАЦИЯ ПО ПОЛ	123

ФИГУРА 6.3. РАВНИЦА НА ФОРМИТЕ НА АГРЕСИЯ ПО ПОЛ	123
ФИГУРА 6.4. ВЪЗРАСТОВИ РАВНИЦА НА ФОРМИТЕ НА ВИКТИМИЗАЦИЯ – МОМЧЕТА	128
ФИГУРА 6.5. ВЪЗРАСТОВИ РАВНИЦА НА ФОРМИТЕ НА ВИКТИМИЗАЦИЯ – МОМИЧЕТА.....	129
ФИГУРА 6.6. ВЪЗРАСТОВИ РАВНИЦА НА ФОРМИТЕ НА АГРЕСИЯ – МОМЧЕТА	132
ФИГУРА 6.7. ВЪЗРАСТОВИ РАВНИЦА НА ФОРМИТЕ НА АГРЕСИЯ – МОМИЧЕТА.....	133
ФИГУРА 6.8. ВЪЗРАСТОВИ ПРОМЕНИ В ЧЕСТОТАТА НА СТАТУСИТЕ НА АГРЕСИЯ И ВИКТИМИЗАЦИЯ (В % ОТ СЪОТВЕТНАТА ВЪЗРАСТОВА ГРУПА) – МОМЧЕТА	137
ФИГУРА 6.9. ВЪЗРАСТОВИ ПРОМЕНИ В ЧЕСТОТАТА НА СТАТУСИТЕ НА АГРЕСИЯ И ВИКТИМИЗАЦИЯ (В % ОТ СЪОТВЕТНАТА ВЪЗРАСТОВА ГРУПА) – МОМИЧЕТА	138

Увод

Успешната интеграция в групата на връстниците е предпоставка за самоуважение и психично благополучие в детска и юношеска възраст. Във и чрез отношенията с връстниците се култивират взаимност, доверие и интимност, изследват се нови аспекти на Аза, търсят се и се дефинират личните ценности и идентичност. Отношенията с връстниците обаче са не само източник на подкрепа, социални умения и увереност в себе си, но и на негативен опит, стрес и болка. Злоупотребата от страна на връстниците остава недооценяван и пренебрегван психологически и социален проблем и в сравнение със злоупотребата с детето от родителите или от други възрастни, е генерирал несравнимо по-малко изследвания, клинична работа и дори управленски решения (Ambert, 1994; 1995).

Това ръководство представя конструирането на кратък инструмент за експресна, скринингова оценка на три параметъра на интеграцията в социалната мрежа на връстниците – *агресия*, *виктимизация* и *социална подкрепа*. Инструментът, означен като *Скъла за агресия и виктимизация* (накратко САВВ), е предназначен за използване в широк възрастов диапазон – от начална училищна до юношеска възраст. САВВ е разработвана в продължение на почти 15 години и за този период са натрупани данни върху големи извадки от ученици (над 5550 протокола) от 2. до 12. клас) от различни по големина градове в страната – София, Бургас, Плевен, Хасково, Димитровград, Тополовград, Драгоман и др. Част от емпиричния материал (приблизително 3100 лица) е събрана от автора, а останалата – с помощта на студенти от СУ „Св. Климент Охридски“. Данните, получени от студентите, са използвани за разработване на бакалавърски и магистърски дипломни работи¹. Първите публикации на автора по проблема са

¹ Сърдечно благодаря на всички колеги, помогнали със събирането на емпиричния материал. Имената на участниците са посочени в Приложение А. От-

отпреди 10 години (Калчев, 2001а; 2001б; 2002), като резултатите за психометричните характеристики на метода – конструиране на скалата, надеждност, валидност, са обобщени в книгата *Тормоз и виктимизация от връстниците* (Калчев, 2003). Въпреки наличието на посочената монография налице са няколко причини за публикуване на това ръководство:

- Цитираната монография (Калчев, 2003) – обемно проучване от 500 страници, представлява интерес преди всичко за изследователите на проблема и в по-малка степен за практикуващите психолози. От друга страна, изданието на книгата е изчерпано в мрежата на книгоразпространение и е труднодостъпно за заинтересования читател.
- След публикуването на книгата са получени допълнителни резултати (с над 1500 ученици) за възможностите на инструмента.
- През 2010 г. е направена ревизия на скалата, като са съкратени част от айтемите, но са добавени нови – за оценка на *киберагресия* и *кибервиктимизация*. Въпреки направените промени общият брой на айтемите е същият като този в първоначалния вариант – общо 41.
- Нормативните стойности на окончателната версия на САВВ са преизчислени въз основа на всички налични протоколи, като са добавени таблици за трансформация на суровия бал по пол и възраст в стандартни оценки и кумулативни проценти.

Настоящото ръководство включва две основни части: „приложна“ (първа и втора глава) и „изследователска“ (трета–шеста глава). Първата част съдържа кратко описание на инструмента, насоки за провеждане на изследването, обработване и интерпретацията на резултатите, а втората – процеса на разработване на скалата, оценка на психометричните характеристики и нормативните стойности. „Приложната“ част е по-малка по обем, но това произтича и от по-детайлното описание на процеса на конструиране на инструмента, макар в този случай да е направено усилие текстът да не се „усложнява“, чрез подробни статистически ана-

лизи. Поради тази причина данните за валидността (пета глава) са представени в съкратен вариант с позоваване в част от случаите на публикувани вече резултати.

САВВ може да се използва както за изследователски, така и за приложни цели, но е предназначена на първо място за масово приложение в училище с цел идентифициране на децата с потенциален статус на *жертви* – обект на виктимизация (системна агресия) от връстниците, *агресори* и *агресори–жертви* (децата, които едновременно са агресивни и обект на виктимизация). Инструментът оценява по икономичен (в рамките средно на 10 минути) и относително опростен, директен начин важни аспекти на негативния опит във взаимоотношенията с връстниците като предпоставка за своевременна интервенция. Поради акцента върху практическото използване на скалата изложението следва традиционната за подобен тип ръководства структура: първо, описание на процедурата на изследването, обработка и интерпретация на резултатите, и след това – конструиране на скалата и оценка на психометричните характеристики. Подобен подход улеснява практическото използване на инструмента, но препоръката и за практикуващите психолози е да не пренебрегват „изследователска“ част на ръководството, вкл. цитираните източници, представящи по-детайлно получените резултати. Това би позволило не само запознаване с теоретичната рамка и начина на конструиране на скалата, но е предпоставка и за критична оценка както на възможностите, така и на ограниченията на инструмента.

Тук *не* е представено пълното описание на айтемите от САВВ. Публикуването на скалата в книга, чието разпространение не подлежи на контрол, е непрофесионално и е предпоставка за дискредитиране на нейните възможности. От гледна точка на изискваната квалификация за работа инструментът се отнася към категория „В“ според приетите на Третия конгрес на психолозите в България (октомври 2005 г.) правила за категоризиране (вж. също *Българско списание по психология*, 2, 2006, с. 45–46.) Планира се скалата да бъде регистрирана в *Национален регистър на психологическите тестове*, поддържан от Националния тестов комитет на Дружеството на психолозите в България (адрес: <http://ntcbg.org>).

Достъп и разпространение на инструмента. Авторът дава право на квалифицираните потребители, преминали през *тренинг*

за работа със САВВ, персонално да го използват, включително да копират тестовите бланки за лична употреба. По време на тренинга участниците получават пълното съдържание на скалата и ключовете към нея и се запознават със:

- оценяваните от САВВ конструкти и начина на тяхното операционализиране;
- етапите на конструиране на инструмента и обосноваване на структурата;
- критичен анализ на надеждността и валидността;
- процеса на провеждане на изследването, изчисляване на суровия бал по компоненти и общи показатели и трансформация на данните в стандартни оценки;
- интерпретацията на резултатите – първични скали, общи показатели и конфигурация от показатели, като в заключителната част участниците обработват и интерпретират протоколи на реални изследвани лица.

Преминалите тренинга получават право да се регистрират като сертифицирани потребители на скалата в *Национален регистър на психологическите тестове* (съгласно приетите от Националния тестов комитет правила).

Всички специалисти, участвали в събирането на емпиричния материал (вж. Приложение А.), могат да получат пълното съдържание на скалата и ключовете към нея безвъзмездно от автора, както и правото да използват инструмента за лични цели¹.

¹ За контакти с автора: София, бул. „Цар Освободител“, № 15, Софийски университет „Св. Климент Охридски“, Катедра по обща, експериментална и генетична психология, етаж 3, каб. 49; тел. 9308 240, имейл: ppkalchev@yahoo.com.

1.

Оценявани конструкти. Кратко описание на Скалата за агресия и виктимизация. Провеждане на изследването

1.1. ОЦЕНЯВАНИ КОНСТРУКТИ

Скалата за агресия и виктимизация (САВВ) оценява три основни параметъра на взаимоотношенията в социалната мрежа на връстниците: *агресия, виктимизация и социална подкрепа (получаван просоциален опит)*.

1. Агресия. Агресията най-общо се определя като поведение, целящо причиняването на вреда на друг човек (напр. Бэрон, Ричардсон, 1997), като различаването на формите на агресия следва традиционните критерии, дефинирани още в работата на А. Бъс (Buss, 1961): (1) физическа и вербална; (2) директна и индиректна; и (3) активна и пасивна. Въпреки че от теоретична гледна точка и трите посочени параметъра са широко приети, само първият е послужил за основа за многобройни операционализации и измервания. Към *физическата* агресия се отнасят действията, включващи физически контакт (или намерение за такъв контакт) с цел причиняване на физическа вреда – например в училище това са: удряне, ритане, хапане, дращане, спъване, блъскане, плюене, скубане, затваряне в стаята или в тоалетната. В по-широк смисъл към тази форма могат да се отнесат и чупенето/увреждането на лични вещи, както и *заплахите* за физическа саморазправа, макар да не съответстват изцяло на приетата дефиниция (вж. по-подробно Калчев, 2010, с. 28–29). *Вербалните* форми включват обиди, неприлични прякори, подигравки, дразнене, осмиване, викове, крясъци и др.

За разлика от физическата и вербалната агресия, *индиректната* е значително по-слабо проучена. Приетото в представяното

изследване разбиране за индиректната агресия следва тезата на К. Лагерспец и К. Бьорквист, които я операционализират като вид *социална манипулация* – агресорът манипулира другите, за да атакуват те жертвата вместо него (Lagerspetz et al., 1988; Björkqvist, 1994; Björkqvist et al., 1992a). На практика агресорът използва социалната структура (взаимоотношенията в групата), за да причини вреда, без лично да участва в атаката, което до голяма степен му позволява да остане неидентифициран и да избегне ответните действия (евентуалното отмъщение). Една от най-често използваните и лесни за реализация форми на индиректна агресия е разпространението на слухове и клюки с цел дискредитация и изолация в групата. Със сходно съдържание са и два други термина: *релационна* (Crick, & Grotpeter, 1995; Crick & Bigbee, 1998; Crick et al., 2007) и *социална агресия* (Galen & Underwood, 1997; Paquette & Underwood, 1999).

Релационната агресия включва опит за увреждане на приятелските отношения на жертвата или изолацията ѝ от групата с цел нараняване на другия или установяване на контрол върху него (напр. разпространяване на слухове и клевети, водещи до дискредитиране и отхвърляне на детето). В някои случаи вместо отдръпване се наблюдава приемане на другия, за да бъде по-лесно засегнат или контролиран¹.

Социалната агресия според М. Ъндърууд и колеги се определя като насочена към увреждането не само на социалния статус, но и на самооценката (Galen & Underwood, 1997) и от тази гледна точка се разграничават от релационната, чийто предмет са само взаимоотношенията. Социалната агресия може да се изразява и невербално чрез негативна лицева експресия или телесни движения.

¹ Според Н. Крик и съавтори релационната агресия концептуално се различава от индиректната, тъй като се дефинира не чрез *начина*, по който се атакува жертвата (чрез трета страна), а чрез *обекта*, към който е насочена: взаимоотношенията на жертвата с останалите и особено приятелските връзки и приемането в групата (без значение как се осъществява: директно или опосредствано). Релационната агресия може да е *директна* (например когато дете казва на връстник: „Няма да те покая на рождения си ден, ако не направиш каквото искам“, „Няма да съм ти приятел, ако не ми дадеш играчката“) или *индиректна* (например чрез отдръпване на вниманието, пренебрегване или разпространяване на слухове, за да се насърчи изолацията на другия) (Crick et al., 2007).

Посочените възгледи за релационната и социалната агресия, от една страна, пораждат проблеми с разграничаването им от вербалната агресия (Hawker & Boulton, 2000), а от друга, същественният въпрос е дали индиректната, релационната и социалната агресия като частично припокриващи се по съдържание конструкти, чиято същност се свежда до увреждащо другите поведение по подмолен, прикрит начин чрез манипулиране на взаимоотношенията, трябва да се означат с различни термини (Vaillancourt, 2005). Независимо от теоретичните дискусии върху дефиницията, от практическа гледна точка разликите между трите вида агресия не изглеждат толкова фундаментални, особено ако се има предвид, че емпиричното им изследване се базира на редица общи признаци (вж. Björkqvist & Österman, 1998 и Crick & Grotpeter, 1995). Освен това една от най-честите (и най-лесни за осъществяване) форми и на индиректна, и на релационна/социална агресия е разпространението на клюки и слухове – необходимо е само наличието на „заинтересован“ слушател и отсъствието на засегнатото лице (Paquette & Underwood, 1999). Затова, докато няма изследвания, потвърждаващи от *емпирична гледна точка* разграничаването на трите вида агресия, е по-добре да се даде предимство на един от термините, в случая – на *индиректната агресия* (Vaillancourt, 2005). Този подход е възприет и тук, защото ясно разграничава *директните* атаки (независимо дали са насочени към взаимоотношенията на жертвата, статуса, самооценката или други аспекти на физическото/психичното благополучие), от *индиректните* опити (с помощта на трета страна) за нанасяне на вреда (по-подробно за индиректната агресия вж. Калчев, 2010, с. 20–28; 153–157; 187–190). Съответно айтемите за индиректната агресия оценяват действия от типа: разпространяване на клюки, слухове с цел дискредитиране на мишената, опити за настройване на останалите и за отмъщение по начин, който да позволи на извършителя да остане неизвестен.

Очевидно е също така, че индиректната агресия може да се осъществява и във физически форми (т.е. да е насочена към и да причинява физическо увреждане, например когато агресорът манипулира друго лице, за да нападне то физически жертвата), но на практика типични са вербалните опити за манипулация. От тази гледна точка оценяваните в настоящото изследване три вида агресия в по-строг смисъл трябва да се обозначават като *директна физичес-*

ка, директна вербална и индиректна вербална агресия, но за краткост по-долу те ще се назовават „физическа“, „вербална“ и „индиректна агресия“.

Разграничаването на физическата, вербалната и индиректната агресия има и възрастови аспекти. Според К. Бьорквист (Björkqvist et al., 1992a; Björkqvist, 1994) трите вида агресия (директна физическа, директна вербална и индиректна) са не само три различни агресивни стратегии, но и три фази в развитието на агресията, които частично се припокриват. От социална гледна точка агресията по правило се разглежда като неприемлива форма на поведение и постепенното осъзнаване на този факт от децата води до промяна на агресивните стратегии към не толкова очевидни форми. Малките деца, които все още не са развили достатъчно вербални или социални умения, разчитат предимно на физическата агресия (момчетата, които са по-активни и често физически по-силни, е по-вероятно да използват физическа агресия, докато за момичетата е по-типично отдръпването от ситуацията или търсенето на помощ). С развитието на речта и вербалните умения се появяват повече средства за изразяване на агресията, без да се разчита на физическата сила. В резултат на това се развива вербалната агресия, в която момчетата и момичетата като че ли са еднакво умели. Поради ефективността на вербалната агресия, както и заради явно социално неприемливия характер на физическата агресия, тя започва да се замества с вербална.

Преходът от една агресивна стратегия към друга се определя от промяната в съотношението *ефект–опасност (полза–цена)*, отразяващо субективната оценка за очаквания ефект и вероятните отрицателни последици от действията (Björkqvist et al., 1992a). Агресорът оценява: (1) ефекта от избраната стратегия и (2) опасността (физическа, психична и социална), за да постигне максимален ефект при минимум опасност. Например физическата агресия може да е много ефективна, но е рискована и затова с напредването на възрастта тя постепенно се измества от други форми. При индиректната агресия отношението ефект–опасност е по-благоприятно: тя също може да е много ефективна (увреждаща, болезнена за жертвата), но агресорът има възможност да остане неидентифициран и да избегне отмъщението. Индиректната агресия обаче се развива най-късно, защото успешната манипулация

на отношенията на жертвата с другите изисква определено равнище на социална интелигентност (вж. и Björkqvist et al., 2000).

В допълнение към посочените САВВ съдържа и нова скала за оценка на т.нар. *киберагресия* и *кибервиктимизация* – опити за нанасяне на вреда чрез съвременните електронни средства за комуникация – интернет и мобилни телефони (Коралов, Игов, 2010; Li, 2006; Shariff, 2008; Wade & Beran, 2011; Paludi, 2011)¹. Към тази форма се отнасят разпространението на клюки, слухове, обиди, лична информация, снимки, видеоклипове и др., чрез социалните мрежи, форуми, чатове, електронна поща, други системи за комуникация (Скайп), с цел злепоставяне, дискредитиране и изолация на жертвата; към киберагресията спадат и кражбите на самоличност, когато чрез разбиване на пароли от името на жертвата и без нейно съгласие се изпращат съобщения до трети лица. В други случаи – вместо опити за дискредитация – жертвата може директно да е заплашвана или изнудвана, напр. чрез заплахата за разпространение на дискредитираща я информация. Освен чрез интернет, киберагресията може се извършва и чрез мобилните системи за комуникация – чрез обаждане, изпращане на текстове и мултимедийни съобщения, разпространение на снимки, видеоклипове и др. Макар възможностите за киберагресия чрез мобилните телефони да са по-ограничени, а освен това анонимността на агресора се съхранява по-трудно, двете системи на комуникация – чрез телефони и интернет, не са независими: обидни, унижаващи и злепоставящи снимки/видеоклипове на жертвата, заснети с мобилен телефон, без нейно знание/съгласие могат да се разпространяват по-късно в мрежата. С разпространението на средствата за електронна комуникация честотата на киберагресията (тормоз) значително нараства през последните години и отрицателните последици са по-силно изразени при юношите, които в по-голяма степен разчитат на социалните мрежи за подкрепа и насочване.

¹ В литературата по-популярен е терминът *кибертормоз*, но в случая са предпочетени *киберагресия* и *кибервиктимизация*, от една страна, поради съдържанието на използваните айтеми за оценка, а от друга – за да се разграничат по-ясно двете позиции – агресорът и мишената (жертвата). Въпреки разликите в дефинирането на виктимизацията и тормоза (вж. по-долу) в някои случаи с кибервиктимизация се означават действията спрямо детето, а с кибертормоз – действията, които то самото извършва (напр. Wade & Beran, 2010).

Как би могла да се дефинира киберагресията от гледна точка на посочените по-горе два параметъра: вербална/невербална и директна/индиректна? От една страна, това е вербална форма на агресия, която в някои случаи (разпространяване на клюки, слухове, обиди, дискредитираща информация) отговаря на критериите за индиректна агресия – целта е нанасяне на вреда чрез структурата на групата, т.е. чрез манипулиране на мнението на околните за жертвата. От друга страна, директните персонални заплахи с цел сплашване или изнудване (по мобилен телефон или електронна поща), на които не се придава публичен характер, не се вписват в дефиницията за индиректна агресия, макар агресорът в много случаи да прикрива самоличността си, което е типично за социалната манипулация. Освен това заплахите за физическа саморазправа, макар и във вербална форма, от гледна точка на предизвикания у жертвата ефект могат да се възприемат от нея по-скоро като физическа, а не като вербална агресия¹. Затова, въпреки вербалната си форма не всички видове киберагресия могат безусловно да се определят като вербални.

Съществува и мнение, според което релационната и киберагресията са две различни форми на индиректна агресия (Totura & MacKinnon-Lewis, 2011), но подобна теза също е проблематична, тъй като, от една страна, киберагресията обикновено е насочена към увреждане на отношенията и дискредитиране на жертвата – характеристики, дефинитивни за релационната агресия, а от друга, релационната агресия може да се прояви както в директни, така и в индиректни форми (вж. бележката под линия на с. 18). От тази гледна точка изглежда по-обосновано киберагресията да се раздели на индиректна (релационна) (например разпространяване на клюки/слухове в социалните мрежи) и на директна (лични заплахи) (Wade & Beran, 2011).

Въпреки трудностите с дефинирането на киберагресията в параметрите на другите форми на агресия, има основание да се очаква, че тя е по-тясно свързана с индиректната агресия най-малко по две причини:

¹ Например един от айтемите от САВВ „Някой да те заплашва, че ще те удари или ще те набие“ емпирично се разпределя към скалата за физическа виктимизация, т.е. свързва се с физически атаки, а не с вербалните форми от типа на дразнене, обиди, подигравки.

(а) и в двата случая типични са опитите за нанасяне на вреда чрез социална манипулация и (публично) дискредитиране на жертвата;

(б) агресорът остава до голяма степен неидентифициран и така избягва риска от възможно отмъщение (прикриването на самоличността зависи от използваните форми, но възможностите за съхраняване на анонимността са най-големи при комуникацията в социалните мрежи). От тази гледна точка и двата вида агресия – индиректна и киберагресия, могат да се означат като *анонимни* форми (с неидентифициран източник) и това е допълнително основание да се допусне по-силна корелация между тях. Подобно предположение се подкрепя и от данните в представеното тук изследване, според които индиректната и киберагресията формират общ фактор (вж. трета глава, § 3.3.).

2. Виктимизация. Виктимизацията от връстниците (Crick & Grotpeter, 1996; Crick & Bigbee, 1998) се разглежда като многократно, системно извършвана агресия спрямо детето. Терминът е близък, но не идентичен с друг популярен конструкт – тормоз от връстниците, използван също за означаване на негативния опит в тази социална мрежа. Различия са налице както в съдържателните параметри, така и в подходите за изследване. Дефиницията на *тормоза* се основава на три критерия (Олуеус, 1996; Olweus, 1993): той е форма на *злонамерена* агресия, осъществявана *многократно* от един човек (група хора) върху друг от позицията на *силата* (жертвата е очевидно по-слаба и не може да се защити). Изследванията на тормоза, инициирани от работата на Д. Олуеус в Швеция и Норвегия (вж. Олуеус, 1996; Olweus, 1993) и разширени впоследствие в други страни (вж. Smith et al., eds., 1999), отразяват в по-голяма степен „европейската традиция“ в анализа на феномена. От гледна точка на инструментариума най-често използван е подходът на Д. Олуеус (Olweus, 1993), при който учениците предварително се запознават със специфичните характеристики и примери на различни форми на тормоз, след което отговарят на въпроси за честотата и проявите на феномена в училище (за получени у нас резултати вж. Калчев, 2003, първа глава).

Изследванията на *виктимизацията*, от друга страна, характеризират по-скоро „американския подход“ към концептуализирането на злоупотребата от страна на връстниците, като задават и

по-широка рамка на анализ. Вече беше посочено, че виктимизацията също предполага системна, многократно извършвана агресия (втория критерий за наличие на тормоз). В този случай обаче не се конкретизира спецификата на мотивацията (злонамерения характер на действията) – първия критерий при определяне на тормоза. Емпиричният материал обикновено се събира с помощта на многомерни скали за различни форми на негативно третиране, всяка от които се измерва чрез съвкупност от айтеми, осигуряващи достатъчно надеждна оценка (едни от първите и най-често използвани са въпросниците, разработени от Н. Крик и сътр. [Crick & Grotpeter, 1996; Crick & Bigbee, 1998]). Третият критерий за тормоз – дисбалансът на силата, не се дефинира директно като характеристика на виктимизацията, но на практика – в неявен вид – произтича от продължителния, хроничен характер на този тип взаимоотношения. Освен това от методологическа гледна точка в изследванията на виктимизацията е по-силно застъпена идеята за събиране на данни от множество източници (самоописание, оценки от учителя и връстниците). Налице са и две други съдържателни различия. При анализа на *тормоза* акцентът е поставен по-скоро върху груповия характер на действията (тормозът се разглежда като форма на социална агресия, свързана с динамиката на взаимоотношенията в групата и разпределението на участниците в няколко основни роли от гледна точка на действията им и оказваното влияние върху ситуацията) (Björkqvist et al., 1982; Lagerspetz et al., 1982; Salmivalli et al., 1996). Изследванията на *виктимизацията*, от друга страна, са по-силно ориентирани към анализа на индивидуално равнище, а вследствие на това – и към редица личностни и поведенчески характеристики на жертвата и на агресора. Таблица 1.1. представя сравнение на характеристиките на двата конструкта, а пета глава (§ 5.1.) – данни от едни и същи изследвани лица.

Форми на виктимизация. Тъй като виктимизацията се разглежда като агресия спрямо детето, формите съответстват на посочените при агресията, като се различават: *физическа* виктимизация (детето като обект на физически атаки от страна на връстниците – удари, ритане, блъскане), *вербална* – дразнене, подигравки, обиди, *индиректна* – опити за злепоставяне, изолация, настройване на останалите) и *кибервиктимизация* – опити за насяне на вреда чрез електронни средства за комуникация. Освен

посочените, емпирично се различава още една форма – *детето като обект на власт, принуда, доминиране* (напр. „Някой да те кара да правиш неща, които не искаш“, „... да се опитва да те командва“). Макар употребата на власт/принуда да не е дефинирана предварително при подбора на изходните айтеми за оценка на негативния опит в отношенията с връстниците, тя е емпирично идентифицирана на базата на факторен анализ. Подобен компонент се възпроизвежда и при момчетата, и при момичетата. При *момичетата* физическата и вербалната виктимизация се обединяват с напредване на възрастта, а употребата на власт/принуда се обособява като отделен фактор. При *момчетата* след 8-ми клас вербалната виктимизация се разграничава като отделна форма на негативно третиране, а физическата виктимизация и употребата на власт/принуда се асоциират по-тясно. Освен това, както и по отношение на агресията, окончателната версия на САВВ включва айтеми за оценка на *кибервиктимизацията*.

Таблица 1.1. Сравнителен анализ на характеристиките на тормоза и виктимизацията от връстниците

	ТОРМОЗ	ВИКТИМИЗАЦИЯ
<i>Злонамерен характер на действията</i>	Да	Не се дефинира
<i>Систематичен/многократен характер</i>	Да	Да
<i>Дисбаланс на сила</i>	Да	?
<i>Групова или индивидуална форма</i>	Форма на групова агресия с разпределение на ролите	Анализ на индивидуално равнище с акцент върху личностните особености
<i>Подход на изследване</i>	Описание на феномена и оценка на честотата	Многомерни скали за диференцирана оценка на основните форми

3. Социална подкрепа (получаван просоциален опит).

Оценката на положителното отношение от страна на връстниците (детето като обект на подкрепа и просоциално поведение) се налага от необходимостта балансирано да се оценят както позитивните (просоциални), така и негативните (виктимизация) аспекти на социалния опит (Crick & Grotpeter, 1996). Уязвимостта на жер-

твата и тежестта на виктимизацията не могат да се определят адекватно извън контекста на получаваната социална подкрепа. От друга страна, дори и при отсъствие на негативно третиране (виктимизация), липсата на социална подкрепа (пренебрегването) от връстниците крие риск от отрицателни последици. Оценката на позитивния аспект на опита е предпоставка и за планиране на ефективна интервенция (Crick & Grotpeter, 1996). Скалата за получаван просоциален опит адресира няколко аспекта на подкрепа: *инструментална, емоционална и признание/одобрение*, но няма за задача да оцени диференцирано формите на социалната подкрепа. Трябва да се има предвид и че тя е персонализирана по отношение на източника („Някой от класа...“). От тази гледна точка високите стойности по нея не означават задължително висок възприеман статус в класа – за висок бал е достатъчно наличието дори на един близък човек (приятел) в класа.

1.2. КРАТКО ОПИСАНИЕ НА СКАЛАТА

Скалата за агресия и виктимизация (САВВ) е кратък самоописателен въпросник, предназначен за използване в широк възрастов диапазон (2.–12. клас). Изследването в групова или индивидуална форма отнема средно 10 минути. Оценката на резултатите се базира на общи и диференцирани норми по пол и клас.

САВВ е емпирично конструиран инструмент върху голям брой лица (за отделните компоненти от 4669 до 4798 ученици) чрез експлораторен и конфирматорен факторен анализ с независими извадки. Въпросникът се състои от две части: първата (29 айтема) оценява виктимизацията от връстниците и социалната подкрепа (получаван просоциален опит), а втората (12 айтема) – агресията.

Отговорите в първата част на въпросника (виктимизация и социална подкрепа) се дават след общия въвеждащ въпрос: *Колко често се случва в училище*, на втората част (агресия) – след въпроса *Колко често се случва в училище да си толкова ядосан, че, с помощта на 5-степенна честотна скала: Никога (1), Рядко (2), Понякога (3), Често (4) и Много често (5)*. Въз основа на резултатите се формират три общи (Виктимизация, Подкрепа и Агресия) и 9 първични показателя (5 форми на виктимизация и 4 на агресия).

Структурата на САВВ е представена във фигура 2.1. (в скоби е посочен броят на айтемите, участващи в дадената скала); за примерни айтеми вж. таблица 1.2.

Фигура 1.1. Структура на скалата за агресия и виктимизация от връстниците (САВВ)

ПРЕДНАЗНАЧЕНИЕ. САВВ предлага сравнително опростен директен подход за оценка и позволява по икономичен начин (средно в рамките на 10 минути) да се получи информация за важни параметри на функционирането в социалната мрежа на връстниците. Макар че инструментът е приложим в широк възрастов диапазон (2.–12. клас), най-удачно е използването му ранна юношеска възраст, когато проблемите в отношенията потенциално ескалират. САВВ може да се прилага:

- *първо, за скрининг* – за идентифициране на деца с високи равнища на виктимизация и агресия – „жертви“, „агресори“ и „агресори–жертви“, които се нуждаят от допълнително индивидуално проучване с оглед оказването на своевременна помощ и интервенция;

Таблица 1.2. Примерни айтеми от компонентите на Скалата за агресия и виктимизация от връстниците (САВВ)

(1) Виктимизация (20)

- Физическа (4)
Някой от съучениците ти да те удря или да те ритат.
- Вербална (4)
Някой да те обижда или да ти се подиграва в клас.
- Индиректна (4)
Някой да разпространява за теб клюки или слухове.
- Употреба на власт/принуда (4)
Някой от съучениците ти да те кара да правиш неща, които не искаш.
- Кибервиктимизация (4)
Някой да пише гадни неща за теб чата, Фейсбук/други мрежи в интернет или да качва в тях снимки или клипове, които те обиждат.

(2) Социална подкрепа (получаван просоциален опит) (9)

- Инструментална (3)
Някой от класа да ти помага, когато имаш нужда.
- Емоционална (3)
Ако си тъжен или разстроен, някой от съучениците ти да се опита да те окуражи или да те успокои.
- Признание/одобрение (3)
Някой от класа да каже нещо хубаво за теб.

(3) Агресия (12)

- Физическа (3)
Да удариш някого от съучениците си.
- Вербална (3)
Нарочно да дразниш някого от съучениците си.
- Индиректна (3)
Да се опитваш да настроиш другите срещу някого, на кого си ядосан.
- Киберагресия (3)
Да пишеш обидни неща в чата, Фейсбук или в други мрежи за съученик, когото не харесваш.

- *второ*, за оценка на ефективността на осъществени програми, предприети тренинги и други форми на интервенция, както и за *изследователски цели* – анализ на развитието в юношеска възраст, валидиране на други инструменти и т.н.

ИЗИСКВАНА КВАЛИФИКАЦИЯ. За целите на масовото скринингово проучване *груповото провеждане* на изследването може да се извършва от лица с базисна психологическа подготовка. В рамките на консултирането *индивидуалното провеждане*, за което са необходими умения за мотивиране на изследваното лице, снемане на съпротивите и постигане на атмосфера на съгласие, изисква специализирана психологическа подготовка, както и практически умения за работа с деца и юноши.

Интерпретацията и съобщаването на резултатите *задължително* трябва да се извършват от лица с базисна и специализирана психологическа подготовка по психология на развитието, психометрия и психодиагностика (изисквана квалификация за метод от категория „В“ съгласно приетите на Третия конгрес на психолозите в България (октомври 2005 г.) правила за категоризиране). В частност, макар да се основава на опростен и директен подход, самоописателният метод за оценка на виктимизацията и агресията крие риск от „изкривяване“ на данните (вж. втора глава) и консултантът трябва да се предпазва от преждевременно „етикетиране“ на детето само въз основа на резултатите от скалата.

ПОВЕРИТЕЛНОСТ НА МАТЕРИАЛИТЕ. Всички тестови материали, включително празните и вече попълнените бланки, са поверителни и достъп до тях могат да имат само лица с необходимата професионална подготовка, отговорни за интерпретацията на резултатите.

1.3. ПРОВЕЖДАНЕ НА ИЗСЛЕДВАНЕТО И ИЗЧИСЛЯВАНЕ НА ИНДИВИДУАЛНИЯ БАЛ

ФОРМИ НА ИЗСЛЕДВАНЕ. Инструментът е предназначен както за *индивидуално*, така и за *групово* изследване. Когато се използва за скринингови цели (например в училище), за да се обхванат по-голям брой ученици, се препоръчва груповата форма,

при която скалата се попълва от целия клас. В този случай вместо написване на името върху листа за отговори е възможно да се отбележи личен код (прякор), за да се запази анонимността. Практиката показва, че значителна част от учениците, включително и тези с „проблеми“, проявяват силен интерес към получените резултати и посещават по-късно кабинета на психолога, за да получат информация за тях. Подобен подход (с използване на личен код) поощрява искрените отговори и повишава валидността на самоописателните данни, но заедно с това е налице рискът част от проблемните случаи да останат неидентифицирани¹.

ИНСТРУКЦИЯ. Разработването на метода е осъществено в „изследователски“ условия: групово и анонимно провеждане. Стандартната инструкция представя в най-обща форма скалата като проучваща взаимоотношенията между учениците, без да се използват специализирани психологически термини.

Методът е самоописателен и представената в началото инструкция по принцип е достатъчна, без да изисква допълнителни уточнения от страна на провеждащия изследването. Практиката при разработването на метода показва, че въпроси за *съдържанието* и *избора* на алтернативите за отговор се задават рядко. Ако изследваното лице не разбира съдържанието на някоя дума или въпрос, смисълът трябва да се обясни по максимално *неутрален* начин. Като цяло препоръката е да се поощряват собствените съждения (напр. „Отговорете на въпроса така, както вие го разбирате“, „Дайте отговора, който е най-близък до вашата гледна точка“).

¹ Добра практика е психологът да влезе в клас, за да съобщи, че резултатите от изследването са обработени, и да напомни, че всички заинтересувани могат да го посетят в кабинета. Обикновено това е достатъчен повод голяма част от учениците да го направят. Интересът към собствените резултати се влияе и от интервала между груповото проучване и обратната връзка за тях. Затова е добре данните да се обработват в кратки срокове, които са *предварително* уточнени преди провеждане на самото изследване. Налице са и данни, че интересът към собствения резултат не е повлиян от равнището на идентифицираните проблеми, т.е. не се потвърждава очакването, че обратна връзка са по-склонни да търсят учениците със или без проблеми. Това обстоятелство улеснява достигането до учениците с проблеми, тъй като посещението при психолога след групово изследване в клас не се оценява като нещо необичайно, нито идентифицира интересувания се като проблемен случай (вж. Предова, 2011).